

KUDÜS SURLARINDA OSMANLI İZLERİ: ŞEHİR KAPILARI

Akın TERCANLI*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 19 Kasım 2024, **Kabul Tarihi:** 13 Mart 2025, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2025, **Atıf:** Tercanlı, Akın. "Kudüs Surlarında Osmanlı İzleri: Şehir Kapıları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (Mart 2025): 127-159.

DOI: 10.33415/daad.1587941

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 19 November 2024, **Accepted:** 13 March 2025, **Published:** 31 March 2025, **Cite as:** Tercanlı, Akın. "Traces of the Ottoman Empire on the Walls of Jerusalem: The City Gates". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/1 (March 2025): 127-159.

DOI: 10.33415/daad.1587941

Öz

Tarihin her döneminde Kudüs farklı dinlere ait bir inanç merkezi olmuş ve bu statüsü nedeniyle de çatışmaların, istilaların, işgallerin, isyanların ve fetihlerin merkezi hâline gelmiştir. Semavi dinlerin beşiği olan kadim şehri ele geçirme ve siyasi üstünlük elde etme çabası devletlerin temel itici gücünü oluşturmuştur. Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman nüfusa ait yapıların bir arada bulunması şehrin dinî kimliği kadar somut kültürel mirasının da araştırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda farklı zaman dilimlerinde fetihler ya da istilalar sonucunda el değiştiren şehirdeki imar planları ve mimari kültür ortamı yaşanan gelişmelere bağlı olarak ilerlemiştir. Dinî yapılar başta olmak üzere sürekli değişim gösteren mimari kültürün diğer yapı türlerine kıyasla daha dar bir zeminde farklılık gösteren türlerinden biri de savunma amacı taşıyan yapılardır. Eski şehrin surları ve bu surlar üzerine açılan kapılar bir yandan zaman çizelgesindeki gelişimleri diğer yandan da güvenlik önlemlerinin somut yansımalarını göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Biz de bu çalışmamızda Kudüs surlarının üzerinde yer alan ve Osmanlı

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Kilis, Türkiye, akintercanli@kilis.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8736-0126> / Assist. Prof. Dr., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History and Arts, Kilis, Türkiye, akintercanli@kilis.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8736-0126>.

hâkimiyeti döneminde açılan kapılardan “Bâbu’l-Amûd”, “Bâbü’s-Sâhire”, “Bâbu’l-Esbât”, “Bâbu’l-Meğâribe”, “Bâbu’n-Nebî Dâvûd”, “Bâbu’l-Halîl” ve “Bâb-ı Cedîd” üzerine odaklandık. Kimi zaman bağlı bulunduğu bölgeyi ya da alanı bir geçit şeklinde ayıran kimi zaman ise savunma yapısı olarak kullanılan kapıların, mimari ve süsleme özellikleri ile Türk-İslâm Sanatları açısından yerini belirlemek araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm Sanatları, Osmanlı, Memlûklü, Kudüs, Sur, Kapı.

Traces of the Ottoman Empire on the Walls of Jerusalem: The City Gates

Extended Abstract

Throughout the ages, Jerusalem has been the center of conquests, invasions, rebellions, conflicts, and occupations. Since the material culture began to form, being a faith-centered settlement and being the center of conflict for different social dynamics has directly shaped the city's historical texture. With the widespread acceptance of monotheistic religions, religious structures were included in the material culture environment, and the type of structures changed with the control of the city by different states. The idea of “faith” and “construction,” which are the basic driving points of historical periods, has progressed in the settlement with a complementary understanding. Religious structures, which are concrete extensions of faith and their different derivatives, have become an appearance that characterizes the spiritual atmosphere of the city on the one hand and the areas where different social segments are separated on the other. The change in structures and architectures of faith throughout the historical process is undoubtedly a concrete result of the political instability of Jerusalem, one of the most important cities in the Middle East. The constant change of authority through invasions, occupations, and conquests also changed new construction projects. The old city, which remained under Roman rule for many years, gained new momentum in construction activities and experienced a period in which various structures were built in addition to religious buildings. The conquest of Jerusalem by Muslims during the time of Hazrat Umar meant that not only the religious identity of the city but also the existing building styles changed. The fact that the Umayyads structured their construction activities around different structures, especially mosques, remarkably reflects their understanding of city development. The construction of some of the prominent structures of Islamic Art in Jerusalem began during this period. In the ancient city that remained at the center of conflicts and public order problems, the Crusader Kingdom prioritized the defense line, repaired various castles, and carried out reinforcement works on the walls. The process that started with Saladin's permanent conquest of Jerusalem evolved into a new era with permanent effects on social dynamics and building inventory. The repairs, reinforcements, and various structural designs for defensive purposes on the walls that Saladin carried out as one of his first works after capturing the city can also be interpreted as the result of tension that emerged in the city's fate. In Jerusalem, which was permanently incorporated into Islamic lands, different prominent Turkish-Islamic architectural structures were created during the rule of the Mamluk State. The decorative elements of the Mamluk style, especially prominent in religious buildings, determined the aesthetic trajectory of permanent architectural works on the one hand and, on the other hand, provided a new face for Islamic architecture in the Middle East. The Ottoman State was the fundamental element in the change of face and the uninterrupted progress of its cultural environment. The Ottoman Empire, which held the city's administration continuously from 1516 until the British occupation in 1917, initiated a series of construction activities that transformed Jerusalem into an Ottoman image in people's minds. The construction projects, which began during the reign of Yavuz Sultan Selim Khan but reached

their peak during the reign of Suleiman the Magnificent, enabled the city to develop its Ottoman identity and become one of the most strategic settlement areas in the Middle East. Jerusalem's central location, religious status, and the integrated problem between different social dynamics have always paved the way for defensive structures to come to the fore. In other words, defensive structures have been one of the rare elements where different civilizations have come together around a common principle of controlling the city and establishing a defensive line. Although this situation, which occurs within a wide range, has changed with the construction and design approach of different states, it is also understood that some structures or types of structures have always been interesting in every period. In this line extending from Rome to the Ottoman Empire, the city walls have become one of the issues that must be addressed firsthand for defense purposes. Throughout the historical process, the old city's walls have sometimes been expanded and repaired from time to time, and sometimes, it was aimed to turn them into a sustainable unit with passages opened on them. The subject of this study is the gates on the city walls prepared within the scope of a construction project during the reign of Suleiman the Magnificent. In this study prepared based on the documentation method, "Bab al-Amud", "Bab al-Sahira", "Bab al-Esbat", "Bab al-Maghariba", "Bab al-Nabi David", "Bab al-Khali"l and "New Gate" opened to the city walls were emphasized. The main purpose of the research is to determine the architectural and decorative features of the gates and their place in Turkish-Islamic arts.

Keywords: Turkish-Islamic Arts, Ottoman, Mamluk, Jerusalem, Wall, Gate.

Giriş

db | 129

Kudüs, 28 Aralık 1516 tarihinde Yavuz Sultan Selim Han (sal. 1512-1520) tarafından Memlûklü Devleti'ne karşı gerçekleştirilen Mercidabık Seferi ile Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş¹ 1917 yılındaki İngiliz işgaline kadar da Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalmıştır.² Semavi dinlerin kesişim noktasında bulunan kadim şehir, Osmanlı hâkimiyetinden sonra adeta devletin kimliğine kavuşmaya başlamıştır. Bahsi geçen bu dönüşüm, Yavuz Sultan Selim Han döneminde yapılması planlanan ancak Sultan'ın ölümü ile son bulan tasarım halindeki imar çalışmaları-

¹ Feridun Emecen, "Mercidâbık Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınevi, 2004) 29/174-176; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 71.

² Tarihsel verilere göre Yavuz Sultan Selim Han, Memlûkler'e karşı kazanılan zaferden hemen sonra Halep, Hama ve Şam üzerinden güneye doğru ilerlemiş, devletin bir kısım ileri gelenleriyle ve askerle birlikte Kudüs'e giriş yapmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 2/284-292. Yavuz Sultan Selim Han'ı Kudüs'e girişinde Kudüs Ermeni patriği III. Serkis, Kudüs ruhbanları ve kent halkı karşılamış ve Padişah tarafından kendisini karşılamaya gelen Ermeni Patriği III. Serkis'e de Ermenilere tanıdığı hakları ve kutsal yerlerin statüsünü tavsif eden 5 Kasım 1517 tarihli bir ferman verilmiştir. Bahsi geçen fermanın içeriği için bk. İlhami Yurdakul, "Kudüs Kamame Kilisesi'nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi ve 1740 Tarihli Ferman", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Ortadoğu Özel Sayısı 1* (Ekim 2016), 248.

nın, Kanuni Sultan Süleyman (sal. 1520-1566) döneminde gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Osmanlı idaresine geçen Kudüs'te,³ Mescid-i Aksâ'nın⁴ etrafında yer alan yapıların tamir ve onarımları ilk işlerden biri olmuştur.⁵ Öne çıkan dinî yapılar yanında şehrin farklı ihtiyaçlarına cevap verecek yapıların onarılması, ilgili yerlere gerekli eklemelerin yapılması ya da yeni mimarilerin inşa edilmesi fikri de gündeme gelmiştir. Bu bağlamda şehirdeki surların hem onarımı hem de bazı alanlara kapıların eklenmesi meselesi üzerinde durulmuş ancak bazı araştırmacılara göre Yavuz Sultan Selim tarafından başlatılan bu proje fikri, Sultan'ın ölümü ile kendisinden sonra tahta geçecek olan Kanuni Sultan Süleyman'a kalmıştır.⁶ Geniş kapsamlı gerçekleştirilen ve Kudüs'ü zihinlerdeki Osmanlı imajına götüren imar faaliyetleri,⁷ fetihten önce inşa edilen yapıların onarımları ile başlamıştır.⁸ Bu bağlamda Emevîler döneminde inşa edildiği bilinen Mescid-i Aksâ ile Kubbet'üs-Sahra⁹ olmak üzere Harem-i Şerif'in çevresindeki yapıların

³ Osmanlı idaresine geçen şehirde özellikle tarih yazımında meydana gelen Kudüs algısının şekillendiği dönem olarak 17. yüzyıl kronikleri öne çıkmaktadır. Alaattin Dolu, "Osmanlı Kroniklerinde Kudüs Algısı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25/1 (Ekim 2016), 23. Dipnotlarda boşluk+tab kullanılmamıştır

⁴ Nebi Bozkurt'a göre ikinci defa inşa edilen Mescid-i Aksâ'nın banisi olarak Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervan tarafından (685-705) tarafından yaptırıldığı söylense de yapının tarihsel belgelere göre asıl banisi Halife Abdülmelik'in oğlu I. Velid (705-715) olmalıdır. Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/270.

⁵ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), 36-37. Kudüs'teki Osmanlı dönemi imar faaliyetleri için bk. Feyza Betül Köse, "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Haziran 2017), 29-42.

⁶ Emin Ebu Bekir, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Yaptırdığı Surlar ve Kudüs Savunmasındaki Rolü 1536-2017", *Kanuni Sultan Süleyman (Sempozyum Kitabı)*, ed. Cafer Çiftçi vd., (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017), 115.

⁷ Oktay Aslanpa, *Osmanlı Devri Mimarisi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1986), 272.

⁸ Osmanlı Devleti'nin Kudüs'e yönelik vakıf faaliyetleri şehrin yönetimini ele geçirmeden önce başlamıştır. Abdullah Çakmak, "Kudüs Haseki Sultan İmaretinin Müslümanlara Yönelik Hizmetleri", *Kudüs (Din-Toplum-Siyaset)*, ed. Ahmet Türkan (İstanbul: Küresel Araştırma Düşünce Merkezi Yayınları, 2020), 245; Mustafa Güler, "Kudüs'te Osmanlı Vakıfları", *Din ve Hayat* 15/44 (Ocak 2022), 48-49. Haseki Külliyesi'ni çalışmasına konu edinen Amy Singer'in "Zira surlarla çevrili kadim kentte Haseki Sultan İmareti ya da et-Takiyye diye bilinen görkemli bina hâlâ ayakta" ifadesi, Kudüs'teki yapıların inşasında kadın sultanların rolü olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Amy Singer, *Osmanlıda Hayrseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti* (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 1.

⁹ Kubbet'üs-Sahra, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervan (685-705) tarafından 691-692 yılları arasında yaptırılmıştır. Oleg Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, çev. Nurgün Yavuz (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 38. İslâm mimarisinin en eski yapılarından birisi olmasının yanı sıra yapının cephesindeki çiniler de bezeme sanatı

onarımına odaklanılmıştır.¹⁰ Şehrin hem mimari hem de inanç noktasında merkezi bir konumda bulunan Harem-i Şerif çevresinde başlayan imar faaliyetleri gelişerek devam etmiştir. Zaman içerisinde sadece mabetlerin tamiri ve inşası değil su yolları, askerî mimarlık ürünleri ve çeşitli sosyal yapıların tesisi gibi alanlarda da farklı türdeki yapıların inşa edilmiş olması bu durumun en somut kanıtlarından biridir. İmar faaliyetleriyle bir yandan şehri zihinlerdeki Osmanlı imajına hizmet eder bir vaziyete götüren mekânsal tasarımlar, yeni kurulan vakıflarla da desteklenmiştir. Burada unutulmaması gereken hususlardan biri de şehirde gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin, Kudüs'ün manevi kimliği ve kadim tarihiyle bir bütünlük içinde ilerlemiş olmasıdır.

Dinî yapıların inşası ve var olan yapıların tamiri ile halkın refahını artıracak kapsamlı imar faaliyetleri, fetihden yaklaşık yirmi yıl sonra başlamış (1537) ve ilk beş yıllık dönemde (1542) önemli çalışmalarla tamamlanmıştır.¹¹ Kent surları, kapılar ile çeşitli kalelerin onarımı, imparatorlu-

açısından dikkate değerdir. Dinî mekân, bölgedeki tıpkı diğer yapılar gibi Osmanlı Sultanları tarafından farklı zaman dilimlerinde restore edilmiştir. Oktay Aslanapa, “Kubbet El-Sahra’da Osmanlı Devri Tamirleri”, *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya* (Ünsal Yüce Anısına Sempozyum Bildirileri), (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 15; Beatrice Laurent-András Riedlmayer, “Restorations of Jerusalem and the Dome of the Rock and Their Political Significance, 1537-1928”, *Muqarnas* 10 (1993) 76-84. Cephesindeki çinilerle öne çıkan eserin bir diğer özelliği de İslâm mimarisinde kubbenin kullanıldığı en eski ve abidevi yapı olmasıdır. Abdulkadir Dündar, “Kubbetü’s-Sahra”, *Vakıf ve Toplum* 5 (Mayıs 2017), 59.

¹⁰ Çalışmada genel olarak Kanuni dönemindeki suların onarımına ve açılan kapılara odaklanılmış olsa da yapılan çalışmalar ve günümüze ulaşan eserlerden de anlaşılacağı üzere fetihden sonraki zaman dilimlerinde de şehri Osmanlı kenti kimliğine kavuşturmaya yönelik pek çok imar faaliyetinde bulunulmuştur. Simon Sebag Montefiore, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, çev. Cem Demirkıran (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2012), 375; Ekrem Işın (ed.), *Üç Kitaplı Kentler 19. Yüzyıl Fotoğraflarında Kudüs ve Kutsal Topraklar* (İstanbul: İstanbul Araştırma Vakfı Yayınları, 2008), 375. Köse, “Osmanlı Dönemi Kudüs’ünde Mimari Çalışmaları”, 27-47.

¹¹ Bu yapılardan biri de Hürrem Sultan’ın (1502-1558) Kudüs’te 1552 senesinde cami, imaret, elli beş hücreli tekke, han ve hamamdan oluşan külliyesi de bu imaret sitesi mantığını taşımaktadır. Bu hayratı için kurduğu vakfın adı ise arşiv belgelerinde *Haseki Sultan Tekkesi Evkaftı* ya da *Haseki Sultan İmareti Evkaftı* olarak geçmektedir. Abdullah Çakmak, “Kudüs Haseki Sultan İmaretinin Müslümanlara Yönelik Hizmetleri”, 245. Külliyeinin masraflarının karşılanması için büyük bir vakıf kuran Hürrem Sultan, Suriye ve Filistin’de özellikle Remle civarında birçok köy ve geniş araziye bu vakfa tahsis ettirmiştir. Kâmil Cemil El-Aselî, “Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/335. 1720 ve 1742 yılında Mescid-i Aksâ ile Kubbetü’s-Sahrâ’ya ait imar ve tamir faaliyetlerinde kullanılacak malzemeler ile bu malzemelerin birim fiyatları detaylı bir çalışmayla açıklanmıştır. Bk. Tahir Sevinç, “Mescidü’l-Aksa ve Kubbetü’s-Sahre Camilerinde İmar ve Tamir Faaliyetleri (1720 ve 1742)”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 6/1 (Nisan 2016) 117-121.

ğün öncelikli hedeflerinden biri hâline gelmiştir.¹² Savunma ve güvenlik ihtiyacına yönelik gerçekleştirilen girişimler farklı alanlarda da devam etmiştir. Su şebekelerinin onarılması ile yeni su yollarının temini, Artas köyünden Kudüs'e doğru boru hattının döşenmesi gibi faaliyetler alt yapı ihtiyaçlarını gidermeye dönük önemli girişimlerdir. Şehrin su ihtiyacını gidermek amacıyla beş tanesi Harem-i Şerif içinde olmak üzere altı adet çeşmenin açılmış olması da sosyal devlet anlayışıyla şekillenen mimari kültürün bir yansımasıdır. Sur dışındaki Sultan Havuzu'nun aşağı kısmına büyük bir su deposu imar edilerek hem Kudüs'e gelen hac kervanlarının su ihtiyacını gidermek hem de bölgedeki insanların su sorunu çözmek adına çeşitli faaliyetlerde bulunulmuştur.¹³ Farklı alanlarındaki problemleri ortadan kaldırmak adına yapılan bu girişimler, Osmanlı Devleti'nin hem sosyal devlet şiarı ile hareket ettiğinin hem de imar ve iskân konusunda bir şehri oluşturmaya gayet gösterdiğinin en somut örneklerinden biridir. Dinî yapılarındaki restorasyonların yanı sıra Sultan Süleyman'ın Kubbet'üs-Sahra'nın dış yüzeylerini çinilerle kaplatmış olması da başkent-te gelişen bezeme anlayışının Kudüs'teki yansımasıdır.

132 | db

Şehirde gerçekleştirilmesi düşünülen başta surlara eklenecek kapılar, surların tamiri ve onarımı ile diğer mimari yapıların inşası noktasında bazı araştırmacıların verdiği bilgiler bir hayli dikkat çekicidir. Bu bilgilere göre Kanuni döneminde gerçekleştirilecek imar faaliyetleri için önce Mimar Sinan (1490-1588) görevlendirilmiş ancak Mimar Sinan'ın başka bir projede görev alması sebebiyle Nakkaş Mehmed Çelebi görevlendirilmiştir.¹⁴ Kudüs merkezli yapılacak imar faaliyetlerinin masrafları için de Mısır eyaletindeki gelirlerin tahsis edildiği ifade edilmektedir.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki imar faaliyetleri, bazı araştırmacılara göre kent imarı açısından öncelikli alanların değiştiği şeklinde de yorumlanmaktadır.¹⁶ Yeni yapılar yerine alt yapıya önem verilmesi, tamirler, su yollarının inşası, imaretler, savunma yapılarının tamiri ile inşası ve yeni

¹² Beatrice Laurent-András Riedlmayer, "Restorations of Jerusalem and the Dome", 77; Robert Hillenbrand, "Introduction: Structure, Style, and Context in the Monuments of Ottoman Jerusalem", *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917*, ed. Sylvia Auld and Robert Hillenbrand (Londra: Al Tajir-World of Islam Trust, 2000), 1-23.

¹³ Şerife Eroğlu Memiş, "Osmanlı Kudüs'ünde Bir Sebil Vakfı: Çorbacı Sebili", *Vakıf ve Toplum Dergisi*, Vakıf Medeniyeti Kudüs (5 Mayıs 2017), 90-95; Ammon Cohen, *Economic Life in Ottoman Jerusalem* (UK: Cambridge University Press, 1989), 4-5.

¹⁴ Bekir, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Yaptırdığı Surlar", 115. Yazarın, Mimar Sinan konusundaki ileri sürdüğü görüşleri tarafımızdan yapılan araştırmalar sonucunda kesin bir veri olarak teyit edilememiştir.

¹⁵ Bekir, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Yaptırdığı Surlar", 115.

¹⁶ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, 39.

bir kapalı çarşı kurulması gibi mimari tasarımlar göz önüne alındığında,¹⁷ sosyal refahı artırmaya yönelik girişimlerin ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır.

1. Kudüs Surları

Kudüs günümüzde olduğu gibi kurulduğu andan itibaren Orta Doğu'nun en önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Toplum dinamiklerinden kaynaklanan farklılıklar, inanç ekseninde gerçekleşen gerilim, çatışma ve savaşlar ile lojistik açıdan merkezi bir konumda olması şehrin daimî surette güvenlik ihtiyacını gerekli kılmıştır. Şehrin yapı envanterinde yer alan savunma yapıları ile surlar, Kudüs için öne çıkan unsurların başında gelmiştir. Hz. Davud'un Kudüs'ü ele geçirip dağınık olan kabileleri birleştirerek krallığını kurmasından sonra daha da öne çıkan savunma ihtiyacı günümüze ulaşan şehir surlarından¹⁸ da anlaşılmaktadır (Res. 1).

Şehir, tarihin her döneminde birçok istila, isyan, çatışma ve savaşa maruz kalmıştır. Şehrin tarihsel ve dinî yapısından kaynaklanan bu olgu, değişen siyasi otoritelerin değişmeyen bir ortak payda etrafında kümelenmelerine yani surların inşasına ve onarımına odaklanmalarına doğrudan zemin hazırlamıştır. Bu açıdan günümüze ulaşan ve eski şehri kuşatan surların yeniden inşası, Roma İmparatoru Hadrianus (M.S. 792-872) zamanına dayanmaktadır.¹⁹ Değişen siyasi otoriteye bağlı olarak eski şehrin surları Bizanslılar, Emevîler, Fatimîler, Haçlılar, Eyyubiler ve geniş kapsamlı son onarımını da Osmanlı Devleti zamanında yaşamıştır.²⁰

¹⁷ André Raymond, "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns", *International Journal of Turkish Studies* 1/1 (1979-1980), 84-101. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda (bkz. dip. 10-11 ve 13) Kudüs'ün özellikle Osmanlı dönemindeki imar faaliyetlerine, çeşitli su yapılarına ve kadim şehrin mimari kültürüne odaklanıldığı görülmektedir. Biz de bu çalışmada Kudüs surları üzerine açılan kapılara odaklandık. Surlar üzerine, Osmanlı döneminde açılan kapılara odaklanmamızın öne çıkan bazı sebepleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki tarihsel süreç içerisinde farklı siyasi otoriteler tarafından inşa edilen ve zamanla değişime uğrayan kapıların, mimari ve bezeme unsurlarını analiz edebilmektir. Bu değişkenlikleri inceleyen Osmanlı döneminde açılan kapıların stratejik önemi ve eğer üzerinde tasvir var ise bu tasvirlerin sanatsal karşılıklarının ne olduğunu saptamak da araştırmamızın öne çıkan sebeplerinden biridir.

¹⁸ Eski şehir surları günümüzde 4 km. uzunluğunda, yer yer değişmekle birlikte yaklaşık olarak 12 km. yüksekliğinde ve 3-5 metreye varan genişliğe sahiptir. Otuz dört kule ve yedi çıkış kapısına sahip olan surlar, dörtgen biçimli bir görünüm arz etmektedir.

¹⁹ Muammer Gül, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 68.

²⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986-1987), 2/215.

Bazı araştırmacılara göre M.Ö. 1000’li yıllarda şehrin surları Yüksek şehir ile Ophel’in etrafını kuşatmaktaydı. *Yafa Kapısı*’na ulaşan ikinci sur, Hz. Süleyman döneminden sonra inşa edilmiştir. Her inşa edilen sur duvarı şehirdeki farklı alanları iç kısma alarak sur içi konumunu üstlenir hale gelmiş Akra bölgesi de ikinci surun içinde kalmıştır. I. Herod (M.Ö. 11-M.S. 44) zamanında inşa edildiği düşünülen ve eski şehrin kuzeyini içine alacak şekilde tasarlanan üçüncü sur, diğerlerinden mimari tasarım noktasında farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temel sebebi üçüncü surun bir yay şeklinde kuzey bölgesini tamamen kuşatmasından kaynaklanmaktadır.²¹

Eski şehir surları ile I. Herod döneminde inşa edilen Kudüs surlarının savaşlar, çatışmalar ve isyanlar neticesinde büyük tahribata uğradığı anlaşılmaktadır. Bu tahribatlardan biri de M. S. 70 yılında, Roma’nın varlığını kabul etmeyen Yahudi isyanlarında gerçekleşmiştir. Araştırmacılar, bu tarihlerdeki isyanlarda General Titus’un (M. S. 39-81) eski şehir surlarını büyük oranda tahrip ettiğini ileri sürmektedir.²² II. Hadrianus (M.S. 792-872) zamanındaki isyanda da şehir surları tahrip edilmiştir. Şehir mimarisi açısından II. Hadrianus döneminin en büyük özelliği isyandan sonra şehrin geniş kapsamlı bir imar faaliyetine geçmiş olmasıdır. Margoliouth, bu durumu “şehrin Roma stiline dönülerek yeniden inşası” olarak değerlendirmiştir.²³

Günümüze ulaşan eski şehir surlarının temeli II. Hadrianus döneminden kalmaz. Şehir surları çok uzunca bir süre II. Hadrianus dönemindeki stil ile sabit bir şekilde kalmış, büyük oranda bozulmadan mimari yapısını devam ettirmiştir. II. Hadrianus döneminde, İmparator’un Kudüs’ü bir Roma şehri yapma fikri zaman içerisinde değişmeye başlamıştır. Bu değişimden ilk etkilenen yerlerin başında güney surları gelmiş, değişen surlar, Bizans döneminde ise tamir edilerek yenilenmiştir.²⁴

Kudüs’ün İslâm topraklarına katılmasından sonraki süreçte etkin bir rol oynayan şehir surları hem şehir savunmasında hem de mimari dokunun farklı nitelikteki yapılarla bütüne katılmasında çok önemli bir vazife üstlenmiştir. Kudüs’ü saran surlar, farklı medeniyetlerin kimi zaman jeo-

²¹ Michael Burgoyne, *Mamluk Jerusalem: An Architectural Study* (London: Interlink Pub Group Inc, 1989), 45.

²² David Samuel Margoliouth, *Cairo, Jerusalem and Damascus* (London: Chatto and Windus Press, 1907), 190.

²³ Margoliouth, *Cairo, Jerusalem and Damascus*, 45, 191.

²⁴ Margoliouth, *Cairo, Jerusalem and Damascus*, 194; Muammer Gül, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*,70.

politik konumu açısından sınırlarını belirlemiş kimi zaman da toplumsal aidiyetin temel dinamiklerden biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda Eyyubiler döneminde şehir surlarına yapılan ilavelerin, Memlûklü döneminde de devam etmiş olmasını İslâmi dönem yapılaşmasının temel yörüngesini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Şehir surları, M.S. 4. yüzyıldan Hz. Ömer döneminde Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesine kadar geçen sürede herhangi bir onarım görmemiştir. Emevîler'in imar faaliyetlerine camiler başta olmak üzere daha çok dinî yapılara odaklandığı bilinmektedir. Kudüs surlarının Müslümanların ilk hâkimiyeti döneminde önem kazanması, Emevîler'den sonra iktidara geçen Abbasîler döneminde olmuştur. Kudüs'teki asayiş ve güven ortamının iç karışıklar ile bozulmaya başlaması bu durumun temel sebebi olarak ileri sürülmektedir. 10. ve 11. yüzyılda, Filistin'deki Batınî ve Bedevî anaşisinin şehir düzenini bozması da güven ortamının giderek zayıflamasına neden olmuştur. 1033 ve 1068 depremlerinde Remle'nin büyük oranda tahribata uğraması ve çeşitli iç karışıklar Kudüs'ü, Filistin'in merkezi hâline getirmiştir. Bahsi geçen sebepler yanında toplum dinamiklerinde meydana gelen iç çatışmalar da güvenliğin tesisi noktasında şehir surlarının önemini yeniden gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Fatimîler döneminde biri 1033 diğeri de 1063 yılında olmak üzere şehir surları iki kez tamir görmüş, güçlendirme çalışmaları yapılmış ve güney surları da kısaltılmıştır. Haçlılar zamanında şehir surları burçları ile öne çıkmış ve çeşitli kuleler inşa edilmiştir.²⁵

db | 135

Selâhaddîn-i Eyyûbî (1137-1193), Kudüs'ü fethettikten (1187) sonra surlarda büyük bir onarım yaptırmıştır. Kudüs'ü doktora tezine konu edinen Gül'ün, bir dönem alimi olan İmâdüddin El-İsfahânî'den (1125-1201) aktardığı bilgiler bu konuda oldukça önemlidir. Araştırmacının, dönem kaynağına dayanarak yaptığı çalışmada surların tamirati hakkında şu ifadelere yer almaktadır: *“Salahaddin 50 kişi olan bir taifeyi Musul sahibinden Kudüs'e hendek ve kuyu kazmak için ve kale onartmak için getirtti... Onlar, sahradan kayaları kestiler ve yarım sene kaldılar... Surun inşası çok sağlam yapıldı. 2000'e yakın Frank askerî kullanıldı ve Amud kapısından Mihrap kapısına kadar savaş burcu yenilendi. Maldan ne çıktı ise ona harcandı. O, güzel ve sağlam taşlarla bina edildi. Buna Sultan, ailesi, devlet adamları, ulema, sofiye ve halk taş taşıyarak yardım etti.”*²⁶ Bu veriler, surların tamiri ve yapım tarzı hakkında önemli bilgiler sunmak-

²⁵ Burgoyne, *Mamluk Jerusalem: An Architectural Study*, 40.

²⁶ Gül, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*,70.

tadır. Şehri, Haçlılardan alan Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin ilk imar faaliyetlerinde surların öne çıkmış olması hem güvenliği kalıcı hale getirmek hem de şehirdeki farklı toplum tabakaları arasında Müslümanların daha güvenli bir şekilde yaşamalarını sağlamaya yönelik bir girişim olarak yorumlanabilir. Surların tamirinde Sultan dâhil devletin ileri gelenleri ile halkın bir arada çalışmış olması da imar faaliyetlerinin dışında Kudüs'ün dinî kimliğine duyulan derin saygının bir işareti olmalıdır. Selâhaddîn-i Eyyûbî, surların geniş kapsamlı onarımından sonra buradaki yapıları da onartmış ve çeşitli güçlendirmeler yaptırmıştır. *Mihrab-ı Davud* (Davud Burcu) başta olmak üzere *Yafa Kapısı*'ndan *Şam Kapısı*'na kadar olan yerlerdeki kulelerin tamir edildiği ve güney surlarının da onarıldığı ifade edilmektedir.²⁷ Memlük egemenliği sırasında da tamir edilen surlar, en son Osmanlı Döneminde, Haçlılar ve Bizans'tan kalma temeller üzerine²⁸ Kanuni Sultan Süleyman zamanında geniş kapsamlı bir restorasyona girmiştir.²⁹ Şehirdeki asayişini sağlamak, güvenlik önlemlerini artırmak ve lojistik merkezi gücünü öne çıkarmak adına surların güçlendirilmesi fikri imar planının öncelikli konusu hâline gelmiştir.

136 | db

Şehirde, 1536-1541 yılları arasında gerçekleştirilen imar projeleri ve surların üzerine açılan kapılarla Kudüs hem güvenliğin hem de Türk-İslâm medeniyetindeki Osmanlı şehir tasavvurunun en önemli yerleşim yerlerinden biri hâline gelmiştir. Kanuni döneminde surlar hem onarılmış hem de eski geçit kısımlarının üzerine yeni kapılar ilave edilmiştir. Mevcut olan surların 3.218 cm. uzunluk, 12 m. yükseklik ve 1,5-3 m. arasında yer yer değişmekle birlikte bir genişliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ *Bâbu'l-Amûd*, *Bâbu'l-Halîl*, *Bâbu'l-Meğâribe*, *Bâbu'l-Esbât*, *Bâbü's-Sahire*, *Bâbu'n-Nebî Dâvûd* ve *Bâbu'l Meryem* ile birlikte yedisi açık, dördü ise kapalı kapı ve otuzun üstündeki burçlarla yeni yapılan surlar üzerinde güvenlik tesis edilmeye çalışılmıştır.³¹ Son büyük onarımı Kanuni döneminde yapılan şehir surları seyyahların da ilgisini çekmiştir.³²

²⁷ Gül, *XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*, 70.

²⁸ John Gray, *A History of Jerusalem* (London: The Trinity Press, 1969), 261.

²⁹ M. Lutfullah Karaman, "Filistin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/92.

³⁰ Köse, "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları", 29.

³¹ Baha Tanman vd., "Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001), 2/514,523; Abdulkadir Dünder, "Bulunduğu Şehir İnşa Edildiği Alan, Mimarisi ve Süslemeleri Bakımından Kubbetü's-Sahra", *Dinî, Târihî ve Edebî Açıldan Kudüs*, ed. İbrahim Çelik vd. (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018), 265. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra sur dışındaki alanlarla iç kısma geçişi sağla-

2. Kudüs'ün Sur Kapıları

Tarihsel süreç içerisinde istilalar, savaşlar, çatışmalar ve çeşitli isyanlara sahne olan kadim şehirde surların önemi kadar kapıların da önemli olduğu anlaşılmaktadır. Farklı zaman dilimlerindeki eklemelerle genişleyen ve güvenliği tesisi etmek için oluşturulan şehir surları üzerine açılan kapılar hem iç kaleden dışa doğru açılan bir geçişi üstlenmiş hem de toplumsal anlamda farklı inançların sınırlarını belirleyen mekânlara açılarak kent sosyolojisi açısından bir bölünmenin varlığını sergilemiştir. Bu bağlamda Hz. Davud ve Hz. Süleyman döneminde öne çıkan *Vadi Kapısı*, *Dung Kapısı* ve *Genet Kapısı* ile *Efrahim Kapısı* gibi geçitlerin ilk sur döneminden kalmış olabileceği tahmin edilmektedir. Biz bu çalışmamızda ilk sur döneminden ziyade Kudüs'ün Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından kalıcı bir şekilde Müslümanların eline geçtiği 1187 yılını temel alarak Osmanlı döneminde açılan kapılar üzerine yoğunlaştık (Res. 2).

Eski Kudüs'ün simge yapısı olan surlar, 1220'lerden Osmanlı hâkimiyetine kadar üç yüz yıldan fazla bir süre boyunca harap durumda kalmış ve geniş kapsamlı herhangi bir restorasyon sürecine de girmemiştir. Hem şehrin toplumsal dinamiklerindeki ayrışmaları belirleyen hem de güvenlik amacıyla Kudüs kurulduğu andan itibaren doğrudan şehre hizmet veren surlar üzerine Kanuni döneminde açılan kapılar, Roma, Bizans, Haçlılar ve İslâmî dönemdeki temeller üzerine tasarlanmıştır. Osmanlı döneminde surların üzerindeki *Altın Kapı*'nin kapatıldığı ve *Sitti Meryem* kapısının da açıldığı anlaşılmaktadır.³³ Güncel bir veri olarak günümüzde şehri kuşatan surların otuz dört kuleye ve yedi açık kapıya sahip olduğu görülmektedir. Altı kapının üzerinde de kitabe bulunmaktadır.³⁴

Bâbu'l-Amûd (Şam Kapısı)

Kuzey yönde yer alan kapının, Nablus şehrine ve buradan da Şam'a giden Nablus Yolu'na açıldığı bilinmektedir. *Şam Kapısı*'nin İkinci Tapınak

yabilmek ve yeni kurulan mahallelere ulaşabilmek adına da kapıların açıldığı da bilinmektedir.

³² Osmanlı döneminde Kudüs'ü ziyaret eden seyyahlar arasında Evliya Çelebi, en-Nablusî (ö. 1731), el-Lukaymî (ö. 1730) ve İbn Osman el-Miknâsî (ö. 1799) gibi Müslüman seyyahların yanı sıra Avrupa'dan François-René de Chateaubriand (1768-1848) Chateaubriand, Alphonse Marie Louise Prat de Lamartine (1790-1869) ve Mark Twain (1835-1910) gibi yazarlar da Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Selim Tezcan, "Seyahatnamelerde Kudüs", *Huzuru Bekleyen Şehir Kudüs*, ed. Osman Aydın (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2020), 6.

³³ Ziad M. Shehada, "The Influence of Ottoman Empire on the conservation of the architectural heritage in Jerusalem", *Muslim Societies* 10/1 (2020) 127-151.

³⁴ Kapılar üzerindeki kitabelerin görsellerine ulaşamadığımızdır.

döneminden sonra eski kapının üzerindeki harabelerin üzerine 1537 yılında inşa edildiği düşünülmektedir.³⁵

Şam Kapısı, bağlı bulunduğu cephedeki diğer açıklıklardan daha gösterişlidir. Orta alanda sivri kemerli büyük bir geçit bulunur. Kemerle giriş arasında Osmanlı padişahının ismini, lakabını ve kapının yapılma tarihini belirten kitabe vardır. Sivri kemerli açıklığın, iç kısımda yer alan düz lentolu geçide doğru kısa bir dehliz yaptığı görülür. Sivri kemerin belirgin bir şekilde vurgulanmış olması buradaki geçişin yan birimlerde yer alan ve buradaki geçitten daha aşağı bir konumda bulunan kapıya göre daha gösterişli olduğunu gösterir. Kapının bu şekilde tasarlanmış olması önemli mevkide yer alan kişilerin geçişi için yapılmış olabileceğini de düşündürür. Ana kapının sağında ve solunda birer tane olmak üzere iki geçit alanı daha bulunur. Buradaki geçitlerde sivri kemer yerine yarım daire formu kemerlerin kullanıldığı görülür. Ana kapının iki yanında bulunan geçitler, günümüzde yol seviyesinin altında kaldığı için mimari formları ve süslemeleri tam olarak tespit edilememiştir. Ana kapı ile sağ ve sol tarafta yer alan geçitlerin olduğu alana basamaklarla inilmektedir.

138 | db

Kapının yer aldığı cephe oldukça gösterişlidir. Ana kapının sağında ve solunda birer kule yer alır. Tepe mazgallarının yer aldığı bu kuleler, cepheyi hem hareketli kılmış hem de mimari tezyinattaki bütünlüğe hizmet etmiştir. Hem kulelerin üzerinde hem de ana girişin tepe noktasında, yüzeyden taşıntı yapan mimari birimleri görmek olanaklıdır. Cephenin yüzeyinde, yatay düzlemde simetrik bir hat şeklinde tanzim edilmiş kabara motiflerine benzer süslemeler yer alır. Tepe noktalarında yer alan ve kale barbatalarına benzeyen konsollar cepheye hareket katarak durağanlık etkisinin yitirilmesine yol açmıştır. Cepheye yer alan dikey gözetleme boşlukları dikkat çekicidir. Ana kapının hemen üzerinde ve sivri kemerin kilit taşı hizasında yer alan dikdörtgen formu bir boşluk dikkat çekicidir. Dikdörtgen formu boşluğun sağında ve solunda küçük birer sütunçe yer alır. Boşluğun üst noktasında mukarnas dolgularını andıran beş sıralı bir mimari tezyin dikkat çeker. Açıklığın üstünde yer alan testere dişli mazgal formu birimler ile bu mimari unsurun sağında ve solunda yer alan, cepheden taşıntı yapan küçük formu gözetleme kuleleri diğerlerinden daha farklıdır. Cephenin genel görüntüsü kesme taştan yapıldığını düşündürmektedir (Res. 3).

³⁵ Eldar Hasanoğlu-Nuh Arslantaş, *Kudüs Vahiyle Kutsanan Şehir* (İstanbul: Albaraka Kültür-Sanat Yayınları: 35, 2021), 250. Tarihsel süreç içerisinde kapıya verilen isimlendirmeler için bk. Hasanoğlu-Arslantaş, *Kudüs Vahiyle Kutsanan Şehir*, 250.

Bâbü's-Sâhire (Herod Kapısı)

Kuzey surlarda yer alır. Konum olarak *Şam Kapısı*'nin doğusuna yakın bir alanda bulunur. *Bâbü's-Sâhire*'yi Fransızlar *Herodos* veya *Madellin Kapısı* olarak da adlandırırılar.³⁶ Surlar üzerinde yer alan diğer kapılar gibi bu geçidin adı da zaman içerisinde siyasi otoritenin değişimine bağlı olarak farklı isimler almıştır. Bu isimlerden ilki olarak karşımıza çıkan *Herod Kapısı* tabiri, Kral Herod'un sarayına giden yol üzerinde bulunduğu istinaden bu adın verilmiş olmasından kaynaklanır. İsim üzerinde yaşanan bir diğer değişim de Kudüs'ü kalıcı bir şekilde fetheden Selâhaddîn-i Eyyûbî ile ilintilidir. Selâhaddîn-i Eyyûbî 1187 yılında şehri yeniden ve son kez ele geçirdiğinde, askerlerinin bu kapı önünde sabahladıklarına inanıldığı için buraya “Uyanık Kalan/Uyumayan” manasına gelen “Sahaira” tabirinin verildiği ifade edilmektedir. 1900'lerin başında çekilen bir fotoğrafta ve dönemin tarihsel verilerinde, bu kapının ön tarafında koyun pazarı kurulduğu için buradaki alana *Koyun Kapısı* adı da verilmiştir.³⁷

Bâbü's-Sâhire, doğusunda yer alan *Şam Kapısı*'na göre oldukça sadedir. Geçit kısmı cephenin ortasına konumlandırılmıştır. Sade bir şekilde tanzim edilen sivri kemerli geçidin derin bir dehliz şeklinde iç kısma doğru uzandığı anlaşılmaktadır. Geçidin üst tarafında, kemerin kilit taşı hizasına denk gelecek alanda mazgallı bir pencere yer alır. Demir şebekeli mazgallı pencerenin sağında ve solunda birer adet olmak üzere iki tane kabarıya benzeyen bir motif yer alır. Pencerenin üst tarafında, cepheden taşıntı yapan silindirik formlu süsleme motifi dikkat çeker. Bu cephedeki süslemelerin en gösterişli olanı, surların tepe noktasına yakına bir alanda yer alan, iç kısmı şeritlerle hareketlendirilen ortası ise boş bırakılan silindirik formlu tezyinatdır (Res. 4).

Bâbu'l-Esbât (Aslanlı Kapı)

Bâbu'l-Esbât Kapısı,³⁸ Aziz Stefanos veya *Sitti Meryem* kapısı olarak da bilinir. Doğudan Harem-i Şerif'in kuzeyine düşer. Kapı, büyük bir giriş-

³⁶ Köse, “Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları”, 30.

³⁷ 1875 yılında Osmanlı Devleti, Kudüs'ün eski kent dokusunun kuzeyinde gelişmeye başlayan mahallere geçiş yolu sağlamak amacıyla buradaki kulenin cephesine daha sonra detaylı bilgi verilecek olan bir kapı açmış ve buradaki orijinal olan kapının kapatıldığını söylemektedir. Azize Gelir Çelebi, *19.Yüzyılda Kudüs'te Osmanlı İmar Faaliyetleri* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 52.

³⁸ Türkçeye *Oymaklar Kapısı* olarak çevrilen bu geçit için ifade edilen “Esbât” terimi Hz. Yakub'un 12 oğlu ve bunların soyundan gelenlerin oluşturduğu on iki oymak (*kabile*) için kullanılmaktadır. Hasanoğlu-Arslantaş, *Kudüs Vahiyle Kutsanan Şehir*, 247.

ten ve sivri kemerden oluşur. Surların doğu yönünde bulunan tek kapıdır. Surların üzerinde yer alan diğer kapılar gibi bu geçit kısmı da zaman içerisinde hem siyasi otorite değişimi hem de dinî sebeplerle farklı isimler almıştır. Doğru surlardaki tek açık geçit için kullanılan *Sitti Meryem* ifadesi, Hz. Meryem'in doğduğu mağaraya yakın olduğu için genel olarak Hristiyanlar tarafından kullanılan bir isimlendirmedir. Aynı zamanda bu geçidin olduğu yer Hristiyanlara göre taşlanarak öldürülen Aziz Stephan'ın da makamı olarak bilinmektedir.³⁹ Kapının üzerinde, yatay düzlemde sağ ve solda ikişer tane olmak üzere hareket halinde iken tasvir edilmiş dört adet leopar tasviri bulunmaktadır.⁴⁰ Kapının sağında ve solunda yer alan bu tasvirlerden dolayı bu kapı muhtemelen 19. yüzyılda bölgede yaşayan halk tarafından *Aslanlı Kapı* olarak isimlendirilmiştir.⁴¹ Yahudiler tarafından kapıya verilen isimlerden biri de Eriha yönünde doğru baktığı için *Eriha Kapısı*'dir.

Kapının inşa tarihine ait en eski veriler, Hz. Ömer döneminde Kudüs'ün fethine kadar uzanmaktadır. Bu bilgilere istinaden İslâm'ın ilk yıllarına kadar ulaşan kapının mimari ve süsleme özellikleri hakkında kesin bir veri yoktur. *Aslanlı Kapı*, tarihsel verilere göre 1213 yılında Kudüs'ü elinde bulunduran Eyyubiler döneminde yeniden yapılmış, 1367 yılında Memlükler döneminde ise yenilenmiştir. Bu veriler, günümüze ulaşan kapının temelleri üzerine farklı dönemlerde eklemelerin, onarımların ya da büyük değişimlerin yaşandığını göstermektedir. Surların doğu yönünde bulunan ve günümüze ulaşan kapı asıl görünümünü ise 1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yapılan onarımlarla sağlamıştır.⁴²

Aslanlı Kapı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kudüs'te gerçekleştirilen surlar üzerindeki çeşitli imar faaliyetlerinden günümüze kadar özgün dokusu bozulmadan gelen ender yapılardan biridir. Bir diğer ifade ile bu eser, Kanuni döneminden günümüze kadar özgün dokusu büyük oranda bozulmadan gelen ve eski Kudüs surları içerisinde öne çıkan 16. yüzyılın ender eserlerinden biridir. Eski şehir surlarını saran yedi kapıdan bütünsellik açısından en önemli kapı olarak günümüze kadar gelmeyi

³⁹ Adı geçen kişi ilk Hristiyan şehidi olarak da bilinmektedir.

⁴⁰ Tasvirilere detaylı bakıldığında buradaki tasvirlerin, Türk-İslâm sanatlarında özellikle Anadolu Selçuklu sultanlarının sembolü olarak da bilinen "aslan" tasviri ile karıştırıldığı kapıya verilen isimden dolayı net bir biçimde anlaşılmaktadır.

⁴¹ Türkçe olan bir diğer kitabede ise aynı bilgilere ek olarak binanın yapımında emeği geçen Merhum Hacı Hasan Bey'in isminin zikredildiği söylenmektedir. Hasanoğlu-Arslantaş, *Kudüs Vahiyle Kutsanan Şehir*, 247.

⁴² Hasanoğlu-Arslantaş, *Kudüs Vahiyle Kutsanan Şehir*, 247.

başaran *Aslanlı Kapı*'nın bir diğer özelliği de mekânsal konumudur. Bilindiği gibi bu kapı, Mescid-i Aksâ'ya en yakın geçit kısmıdır. Bundan dolayı Müslümanların en sık kullandığı kapıdır. Kapının Hıristiyanlar açısından önemi de *Via Dolorosa*'nın buradan başlamasıdır.

Kapı, cephenin ortasına konumlandırılmıştır. Burada basık kemerli bir geçit kısmı yer alır. Basık kemerli geçidin hemen üstünde iki sıra halinde yay biçimli şeritler vardır. Mimari olarak herhangi bir karşılığı olmayan bu şeritlerin basık kemerli geçidi hareketlendirdiği görülmektedir. Buradaki şeritlerin üstünde ve kemer boşluğu diyebileceğimiz alanda dikdörtgen formlu bir kitabe dikkat çeker. Kitabenin sağında ve solunda iki kabara yer alır. Kitabenin üstünde ise cepheden taşıntı yapan bir bezek dikkat çeker. Geçit kısmı sivri kemerle kuşatılmıştır. Kemer boşluğu iç kısma doğru küçük bir niş şeklinde tanzim edilmiştir. Sivri kemerin kilit taşı hizasında detayları tam olarak belirli olmayan, silindirik formlu bir madalyon yer alır. Sivri kemerin sağına ve soluna simetrik bir kurguyla yerleştirildiği görülen ikişerden toplam dört adet pars tasviri yer alır. Buradaki parsların hareket halinde oldukları da dikkatlerden kaçmaz. Parslar, kompozisyonun işleniş açısından da dikkat çekicidir. Vücutları yandan verilen parsaların baş kısımları ise cepheden tasvir edilmiştir.⁴³ Kabartma şeklinde yer alan pars tasvirleri, bezeme açısından cephede yer alan tek canlı tasvirleri olması bakımından da dikkate değerdir. Sivri kemerli girişin sağında kalan parsların arasında silindirik formlu mimari bir tezyinatın yer aldığı da görülmektedir. Detaylı bakıldığında sol tarafta da böyle bir süsleme unsuru olduğu ancak zaman içerisinde buradaki süslemenin düştüğü ya da tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Kabara şeklindeki silindirik formlu motiflere üst kısımlarda da rastlanır. Cephede yer

⁴³ Yapılan araştırmalara göre Sultan Baybars'ın elde etmiş olduğu başarılarından dolayı kendisine "İskender-i Sani, İskenderü'z-Zaman, Mısır Aslanı, Fetihlerin Babası, Cihad Sancağı'nın Taşıyıcısı" gibi lakaplar verildiği ileri sürülmektedir. Musa Demir, "Sultan Baybars el-Bundukdârî'nin Yönetim Anlayışı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2024), 522. "Baybars" kelimesinin Türkçede *parsların reisi* manasına gelen bir anlam ifade ettiği de söylenmektedir. Hayrunnisa Turan, "Kudüs'teki Memlûk Türk Devleti Armaları ('Renk'ler)", *Bellekten* 83/298 (Aralık 2019), 892. Türk-İslâm sanatında karşımıza çıkan aslan tasviri liderlik, güç, hâkimiyet, koruyuculuk ve kuvvetin bir sembolü olarak özellikle Anadolu Selçuklu döneminden kalma mimari eserlerin cephelerinde yoğun bir şekilde görülmektedir. Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu* 13 (1971) 37-41. Şükrü Öztürk, "Türk Kültüründe Aslan", *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Nisan 2019) 23-24, 26. Türk-İslâm sanatında sıklıkla karşımıza pars motiflerine Erzurum Yakutiye Medresesi'nin (1310) taç kapının yan birimlerinde, Anadolu'daki en eski Selçuklu yerleşkelerinden biri olan Ani şehrinin girişinde rastlandığı gibi Anadolu Selçuklu Sultanı 2. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine ait bir sikke üzerinde de pars kabartması bulunmaktadır.

alan bir başka unsur da dört küçük destek üzerine oturan, cepheden taşıntı yapan yağ akıtmak ve ok atmak için tasarlandığı düşünülen burçtur. Bu burcun sağında ve solunda birer adet dilimlenmiş sivri kemer yer alır. Sağır kemerlerin iç kısmında silindirik formlu süslemeler de vardır. Herhangi bir taşıyıcılığı olmayan bu kemerler tıpkı basık kemerli alanı kuşatan yaylarda olduğu gibi cepheyi masif görüntüden kurtaran bu mada bulunduğu yüzeye hareketlilik katan tezyini unsurlar olarak dikkat çeker (Res. 5).

Bâbu'l-Meğâribe (Silvan Kapısı)

1540 yılında yenilenen ve *Silvan Kapısı* olarak da isimlendirilen *Bâbu'l-Meğâribe*, Fransızlar tarafından da *Kamâme Kapısı* olarak adlandırılır.⁴⁴ Kapının geçit kısmı, Tapınak Dağı'nın güneybatısında eski şehrin güneydoğu köşesinde yer alır. Büyük bir olasılıkla 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde küçük bir kapı olarak inşa edilmiştir. Bu kapıya "Meğarib" isminin verilmesi de Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminde Fas ve civarından getirilen Müslümanların, Mescid-i Aksâ'nın güneybatı köşesine yerleştirilmiş olmasından kaynaklanır. Bu kapı Müslümanların yaşadığı yere açıldığı için de "Magripli" (Fas) bölgesinden gelen Müslümanların yaşadığı yere istinaden bu adı almıştır.⁴⁵ Bu geçidin Yahudiler tarafından yoğun bir şekilde kullanılması *Ağlama Duvarına (Kotel)* yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı dönemindeki orijinal dokusu büyük oranda bozularak günümüze ulaşan eser, geniş yonca kemer formundadır. Geçidin üstünde dilimli sivri kemer ve bu kemerin üstünde de silindirik gövdeli bir motif yer alır (Res. 6).

Bâbu'n-Nebî Dâvûd (Siyon Kapısı)

Surların güneyinde yer alan kapı, 1542 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yenilenmiştir. Geçit kısmı konum olarak Siyon Tepesi tarafına denk gelmektedir. Yahudiler tarafından *Siyon Kapısı* olarak da bilinir. Bu kapıya *Davud Kapısı* denmesinin en önemli sebeplerinden biri kapının hemen dışında Hz. Davud'un mezarı/makamı olduğuna inanılan

⁴⁴ Kapıya verilen isimlerden biri de *Dung Gate* olmuştur. Türkçeye *Gübre Kapısı* olarak çevrilen bu geçidin, Hıristiyanlar tarafından çöplük olarak kullanıldığı, geçidin çöplüğe açıldığı için *Gübre Kapısı* ismini aldığı, buradaki çöplerin temizlenme emrinin ise Osmanlı döneminde verildiği söylenmektedir. Hasanoğlu-Arslantaş, *Kudüs Vahiyle Kutsanan Şehir*, 247.

⁴⁵ 1967'de Kudüs'ün İsraililer tarafından işgal edilmesinden sonra Mağribiler, yaşadıkları yerden çıkartılarak, Müslümanların yaşadıkları yerlere Yahudiler yerleştirilmiştir. İnsani trajedinin bir diğer boyutu da Müslümanlar tarafından yapılan sanat eserlerinin yıkılması olmuştur.

bir kabrin bulunuyor olmasıdır. 1967 yılında gerçekleştirilen Altı Gün Savaşları'nda (1967) İsrail ordusu bu kapıyı patlatarak şehre girmiştir. Kapının bulunduğu cephede atılan kurşun izleri görülmektedir. Giriş ile kemer arasında bir kitabe bulunmaktadır. Geçit kısmının yer aldığı cephenin genel düzenlemesi "L" plan tipinde olup, savunma amaçlı bir tasarım olarak kurgulandığını gösterir. Cephenin ortasında düz lentolu bir geçit kısmı yer alır. Düz lentolu geçidin hemen üstünde kuşatılmış bir sivri kemer bulunur. Kemer boşluğunun olduğu yüzeyde bir kitabenin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Kudüs'teki Osmanlı dönemine ait diğer yapılarda olduğu gibi buradaki kapıda da şehirde yaşanan çatışmaların izlerini, tahribatı ve zaman içindeki değişimi eski fotoğraflardan görmek olanaklıdır. Kapının yer aldığı cephedeki mimari tezyinatı eski fotoğraflardan aktarmak bu açıdan daha doğru olacaktır. Elimizdeki görsel veriler 1865-1900 yılları arasına tarihlenmektedir. Cepheye ait eski fotoğraflarda düz lentolu girişin duvara bağlı silindirik gövdeli, iki sütun üzerine oturduğu anlaşılmaktadır. Sivri kemerli girişin sağına ve soluna birer tane olmak üzere toplam iki adet dikey gözetleme boşlukları açılmıştır. Simetrik bir kurguyla tasarlanan bu boşlukların üzerindeki düzenleme dikkat çekicidir. Buradaki mimari tasarımda, gözetleme boşluklarının üzerinde yer alan dilimli bir kemer bu kemeri de kuşatan sivri kemerli bir cephe tezyinatı dikkat çeker. Cepheyi hareketli kılan kuşatma kemerinin üzerine de birer kabara motifi eklenmiştir. Buradaki kabara motiflerine düz lentolu sivri kemerin sağında, solunda ve üstünde de rastlanır. Sivri kemerli geçidin üstünde yağ akıtmak ve ok atmak için tasarlandığı anlaşılan bir burç vardır (Res. 7).

Bâbu'l-Halîl (Yafa Kapısı)

1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından eski şehir surları projesi kapsamında açılan kapılardan biridir. ⁴⁶Surların batısında kalan tek kapıdır. Kapıya verilen "el-Halil" ismi, bu geçitten el-Halil şehrine ulaşıldığı içindir. Lojistik bir öneme de sahip olduğu anlaşılan kapı, yön olarak Yafa şehrine doğru açıldığı için de *Yafa Kapısı* adıyla yerel halk tarafından bilinmektedir. Kapı, günümüzde genellikle Yahudi ve Hristiyan hacılar tarafından kullanılmaktadır. *Yafa Kapısı*'nda kullanılan taşlar tıpkı diğer kapılar da olduğu gibi kum rengi, yontulmuş ve büyük bloklar halinde tanzim edilmiştir. Kapının genel görünümü "L" şeklinde bir planlama göstermektedir. Bu durum da kapının yer aldığı geçit kısmının, savunma amacıyla tertip edildiğini düşündürür. Kapıdan girildikten sonra iç kıs-

⁴⁶ Çelebi, 19. Yüzyılda Kudüs'te Osmanlı İmar Faaliyetleri, 56

mında yani iç kale tarafında Hz. Davud döneminden kaldığına inanılan bir mihrap bulunur.

Yafa Kapısı, Kanuni döneminde açılan diğer kapılarda olduğu gibi 1967 yılında İsrail işgali sırasında zarar görmüştür. Kapının iç kısmında yani iç kale tarafında bir kitabe bulunmaktadır. Buradaki kitabede “Lâ ilâhe illallah İbrâhim Halîlullah” ibaresi yer alır.⁴⁷ Kitabede yer alan bu ifade Hz. İbrahim’in üç semavi din açısından önemini yansıtmaya yönelik olmalıdır. *Yafa Kapısı*’nın tarihî süreç içerisinde öne çıkan konularından biri de Eski Alman İmparatoru II. Wilhelm’in (1859-1841) Kudüs ziyareti esnasında şehre bu kapıdan atıyla girmek istemesi meselesidir. II. Wilhelm’in bu isteği II. Abdülhamid (sal. 1876-1909) tarafından “sadece fatihlerin at ile şehre giriş yapabileceğini” söylemesi üzerine reddedilmiştir. II. Wilhelm yeni bir yol güzergâhı üzerinden şehre girmiştir. Kapıya ilişkin eski fotoğraflarda, kapının olduğu alanda bir saat kulesi de yer almaktadır. Buradaki saat kulesi, 1907 yılında Sultan II. Abdülhamid’in emriyle yaptırılmıştır. Tarihsel veriler Sultan’ın buradaki saat kulesi dışında Kudüs’e altı tane daha saat kulesi yaptırdığını göstermektedir. Buradaki saat kulesi, 1922 yılında İngilizler tarafından yıktırılmıştır.⁴⁸

144 | db

“L” şeklinde bir planlama gösteren cephenin genel düzenlemesi savunma yapısı olarak tasarlandığını gösterir. Kirli sarı ve beyaz renkli büyük taş bloklarından inşa edildiği anlaşılan cephe sade bir görünüme sahiptir. Basık kemerli girişin üzerinde kemer uzunluğuna eşit bir şekilde yapılmış iki silme kuşak yer alır. Basık kemerli geçişin üstünde yer alan kemer diğer kapılarda olduğu gibi sivri kemer formundadır. Sivri kemerin kilit taşı hizasında düğüm motifi yer alır. Detayları tam olarak belirli olmayan bu motif Zengi düğümüne benzemektedir. Kilit taşının hemen üstünde ve geniş kemerin iki yanında birer kabara bulunur. Cephenin üst tarafında, yüzeyden taşıntı yapan ve üç destek tarafından taşınan üç bölmeli yağ akıtmak ve ok atmak için tasarlandığı anlaşılan bir burç yer alır (Res. 8).

⁴⁷ Kitabedeki bu ifade “Allah’tan başka ilah yoktur, Hz. İbrahim, Allah’ın dostudur” manasına gelmektedir ve Hz. İbrahim’in semavi dinler açısından önemine bir vurgu olmalıdır.

⁴⁸ Çelebi, *19. Yüzyılda Kudüs’te Osmanlı İmar Faaliyetleri*, 56. 1866 yılında bu kapı, yirmi altı bin dokuz yüz elli kuruş masraf edilerek tamir edilmiştir. Köse, “Osmanlı Dönemi Kudüs’ünde Mimari Çalışmaları”, 30.

Bâb-ı Cêdid (Hamidiye Kapısı/Yeni Kapı)

Bâb-ı Cêdid, konum olarak eski şehir surlarının dışında yer almaktadır. 1889 yılında II. Abdülhamid'in emriyle, bölgede yaşayan kişilerin evlerine daha kısa mesafede ulaşmaları amacıyla tasarlanmıştır.⁴⁹ Geçit, II. Abdülhamid tarafından inşa ettirildiği için halk arasında *Hamidiye Kapısı* olarak da bilinir. Sur duvarlarının ortasına konumlandırılan eser, bu bölümde incelediğimiz diğer kapılardan hem tasarım hem de mimari özellikler bakımından farklılık göstermektedir. Tasarım aşamasında dik-kat çeken en büyük özellik buradaki kapının surların dışında konumlandırılmış olmasıdır. Herhangi bir cepheden ya da mimari birimden ayrı bir şekilde kurgulanmış olması da kapının savunma amacıyla inşa edilmeyip tamamen geçit görevi üstlendiğini net bir biçimde ortaya çıkarmaktadır.

Yeni Kapı, mimari tezyinat bakımından Osmanlı döneminde açılan kapıların en sadelerinden biridir. Geniş tutulan ve basık kemerle sağlanan geçit kısmı, kilit taşının belirgin bir şekilde vurgulanmasıyla son bulmaktadır. Kapının hem bu şekilde kurgulanmış olması hem de inşa tarihinin 1889 yılında tamamlanmış olması dönemin mimari üsluplarında yaşanan değişimin etkisinde kalındığını net bir biçimde göstermektedir. Genellikle kamu yapılarının cephelerinde karşımıza çıkan bosajlı cephe tasarımı, bu kapının inşasına Batılılaşma devri Osmanlı sanatının Kudüs'teki bir örneği olarak dikkat çeker (Res. 9).

Sonuç

Çalışma boyunca mimari, bezeme ve tasvir açısından incelenen Kudüs kapıları, özellikle eski şehrin öne çıkan en önemli maddi kültür varlıkları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda eski şehrin geçitleri hem oluşum süreci açısından katmanlı bir kesit sunmakta hem de şehrin dinî-toplumsal ayrışmalarının odağındaki bir bölünmenin somut varlıkları olarak dikkat çekmektedir. Şehrin, kendi dinamiklerinden meydana gelen çok katmanlı ve karmaşık toplumsal yapısı tıpkı diğer mimari kimliklerin oluşumuna hizmet ettiği gibi geçitlerin meydana getirilmesine de doğrudan olanak sağlamıştır. Günümüze ulaşan ve çalışmanın temel yönüngenini oluşturan kapılar/geçitler kimi zaman genel tasarım özellikleriyle muhkem bir yapı kurgusuyla tanzim edilmiş kimi zaman da toplum dinamikleri arasındaki kesin ayrışmanın orijini hâline gelmiştir. Semavi dinler açısından en önemli şehirlerden biri olan Kudüs'ün kapıları/geçitleri, örneğine çok az rastlanır bir şekilde yerleşim yerinin dinî-tarihî kimliğinin

⁴⁹ Çelebi, *19. Yüzyılda Kudüs'te Osmanlı İmar Faaliyetleri*, 57.

oluşumuna katılarak çok katmanlı mimari kültürün gelişmesine doğrudan hizmet etmiştir.

Mimari kültürün oluşmaya başladığı andan itibaren Kudüs her daim savunma ihtiyacı öncelikli hale gelen şehirlerden biri olmuştur. Fetihler, istilalar, isyanlar, işgaller, savaşlar, çatışmalar ya da toplumsal huzuru bozan asayiş sorunları, eski şehrin yapı envanterinde, savunma amacına hizmet eden yapıların varlığıyla da net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Şehirde, siyasi otoritenin değişmesi ile yapı kültürünün değişmesi ne kadar yakın bir çizgide ilerlemiş olursa olsun değişmeyen yegâne ilkenin savunmaya dönük tasarımlar olması bu açıdan dikkat çekicidir. Eski şehri çevreleyen surlar, tarihsel süreçte pek çok değişime uğramış, farklı kuvvetlerin işgali ya da şehri ele geçirmesi ile surların önemi somut bir şekilde şehrin idarecileri tarafından da kabul edilmiştir. Bütün bu bilgilere ek olarak şehirde değişmeyen unsurlardan biri olarak karşımıza çıkan savunma ihtiyacı sadece surların değil güçlendirilmiş burçların ya da kuleli kapıların/geçitlerin açılmasına doğru da bir ivme kazanmıştır. Yerleşim yerinde belirli zaman aralıklarıyla hüküm süren, farklı medeniyetlerin birbirlerinden aldıkları bu ortak bakiye sadece Roma, Bizans ya da Haçlı hâkimiyeti sırasında değil Müslümanların yönetiminde de devam etmiştir.

Kudüs'ün, Selâhaddîn-i Eyyûbî dönemindeki kesin fethiyle mimari kültür ortamı değişmiştir. Dönem kaynaklarından aktarılan veriler, yapılacak öncelikli işlerden birisinin sur duvarlarının tamirine odaklandığını ifade etmesi askerî olarak elde edilen kalıcı fethin mimari olarak da kesinleştirilmeye çalışıldığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Eyyubiler döneminde devam eden bu anlayış uzun yıllar Kudüs'ü kontrol eden Memlûk Sultanı El-Melikü'z-Zâhir Baybars'ın (1260-1277) döneminde de devam etmiştir. *Aslanlı Kapı*'da yer alan leopar tasvirleri, Türkçede *parsların reisi* manasında kullanılan Sultan Baybars'ın ismi ile özdeşleştirilmiştir. Bu açıdan üzerinde durduğumuz konulardan biri de tasvirlerdeki hayvanların alışılâgelen ve Türk-İslâm sanatında sıklıkla kullanılan aslan tasvirinden ziyade parsa benzemesidir. Bu benzerliğe rağmen kapıya verilen isimlerden biri olan *Aslanlı Kapı* tabirinin kullanılması, kanımızca aslan imgesinin hafızalarda daha fazla karşılık bulan bir yerinin olması ile alakalıdır. Memlûklü yapılarında görülen bu tasvirlerin, *Aslanlı Kapı*'nın üzerinde de yer almış olması eserin Sultan'ın döneminde açılmış olacağını düşündürdüğü gibi kabartma halinde yer alan tasvirlerin şehirdeki başka bir yerden söktürülüp levha olarak buraya konulmuş olabileceğini de düşündürmektedir. Bu durumu aynı zamanda şehirdeki Mem-

lülkü hâkimiyetinin sembolik bir yansıması olarak değerlendirmekte mümkündür.

İncelenen eserlerin günümüze ulaşan mevcut görüntüleri, birbirilerinden farklı tasarım anlayışla kurgulandıklarını düşündürmektedir. Bu farklılığın ilk belirtileri geçitlerin mimari özelliklerinde kendini gösterir. *Şam Kapısı*, *Aslanlı Kapı* ve *Nebi Davud Kapısı*'nin cephe tasarımları diğerlerinden daha farklıdır. Özellikle *Şam Kapısı*'ndaki geçidin iki tarafına konuşlandırılan burçlar, cephenin yüksek tutulması, burçların hemen üzerinde yer alan ve yağ akıtmak için açılan bölmeler ile ok atmak amacıyla tasarlanan menfezler, buradaki cephenin sadece bir geçit olarak değil savunma amacıyla da inşa edildiğini gösterir. Benzer bir tasarım, *Aslanlı Kapı*'daki geçit ile *Nebi Davud Kapısı*'ndaki geçidin üstünde de kendini gösterir. Mimari kurgudan kaynaklanan bu durum da adı geçen yapıların bir geçitten ziyade savunma amacıyla açılmış olduğunun somut göstergeleri olarak dikkat çeker. *El Halil Kapısı*'ndaki geçidin üstünde yer alan mazgalların da savunma amacıyla eklenmiş olduğu görülür. *Mağrip Kapısı* ile II. Abdulhamid döneminde açıldığını bildiğimiz *Bâb-ı Cedîd*, savunma amacından ziyade bir geçiş alanı olarak kurgulanmıştır.

db | 147

Savunma amacı ile salt geçide hizmet eden eserlerin mevcut görüntüleri sadece mimari kurgularında değil tezyinatlarında da farklılık olduğunu göstermektedir. Savunma amacıyla açılan geçitlerdeki mimari bezeme konsepti de diğerlerinden daha gösterişlidir. Eserlerin sadece birinde, üzerindeki pars motiflerinden adını alan *Aslanlı Kapı*'da tasvir yer almakta, diğer geçitlerde ise herhangi bir tasvir bulunmamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken konulardan biri de tasvirlerin inşa projesi esnasındaki durumudur. Genel bir okuma ve natürel bir ifade ile bilinmektedir ki Kanuni dönemindeki bezeme repertuarında mimari yapıların cephesine figür konulmadığı gibi hayvan tasvirleri de konulmamıştır. Tasvire karşı geliştirilen bu mesafeli tutumun burada da devam ettiği anlaşılmaktadır. *Aslanlı Kapı*'daki tasvirlerin, Memlûklü hâkimiyeti döneminden kalma, Sultan Baybars'ı niteleyen bir sembol olduğu bilinmektedir. Var olan surların ve temellerin üzerine bu kapılar açılırken tasvirler görülmüş ancak kaldırılmamıştır. Bu durum da bizlere, Memlûklü kültürüne sahip çıkan Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda Kudüs'ün koruyucusu olarak kabul edilen Sultan Baybars'ın mirasına da kabul etmeye yönelik bir tutumla hareket ettiğini düşündürmektedir.

Mimari olarak farklı şekillerde karşımıza çıkan kapılardaki taş bezemeler yer yer birbirine benzemekle birlikte kimi zaman ayrı bir repertuvarından beslendiğini de düşündürmektedir. Bağlı bulunduğu cepheyi ha-

reketli kılan mimari bezemelerin genellikle girişlerin hemen üstünde, kemer karınlarında menfezlerin etrafında ya da kilit taşı hizasında olduğu görülmektedir. Yapılardaki bezmelerin; silindirik formlar, kabara motifini andıran rozetler, stilizasyona uğramış çiçekler ya da dilimli kemerler şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Mimari tezyinatta karşımıza çıkan kısmi birliktelik geçitlerin kemer formunda ise ayrılmıştır. *Mağrip Kapısı*'nda karşımıza çıkan yonca kemer formu diğer geçitlerde tekrar edilmemiştir. Osmanlı mimarisinin geç döneminde açıldığı bilinen *Bâb-ı Cedîd*'deki açılmış kemer formu da farklı yapıyla dikkat çekicidir.

Cephe tasarımı, kemer formları ve mimari tezyinat açısından yer yer benzeşen kimi zaman ise farklı özellikler gösteren geçitlerin ortak özelliklerinin başında malzeme gelmektedir. Bu bağlamda günümüze ulaşan kapıların genel görüntüsü, yapıların inşasında ve orijinal dokudaki ünitelerinde yer yer beyaz olmak üzere kirli sarı ile beyaz renkli kesme taşın ağırlıklı olarak kullanıldığını göstermektedir. Eski şehrin tarihî yapılarında karşımıza çıkan bu durum kapılarda da kendini göstermiştir. Bu durumda, kapıları tasarlayan proje ekibinin hem malzeme hem de süsleme açısından Orta Doğu'daki bölgesel bezeme ve inşa anlayışlarının bilincinde olduklarını göstermesi bakımından son derece önemlidir.

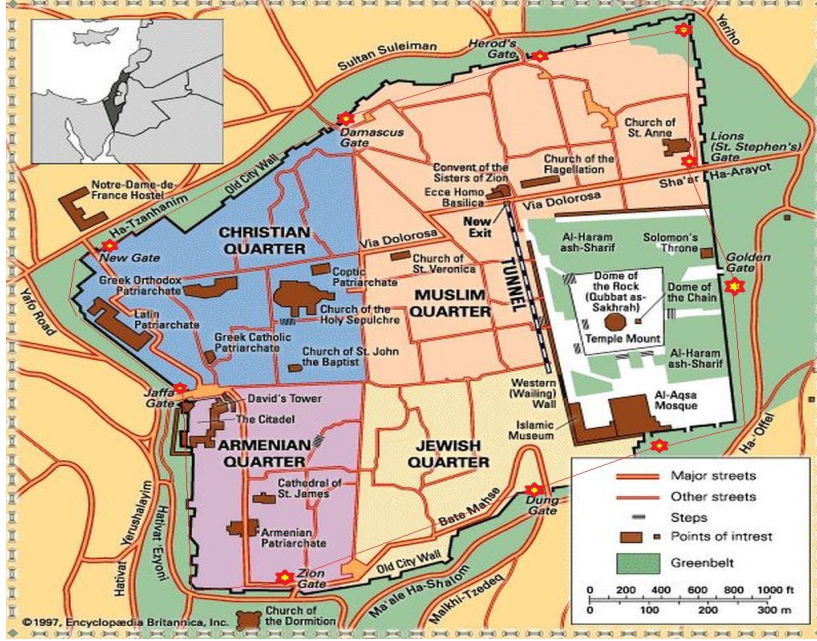
Kaynakça

- Aslanapa, Oktay. *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1986.
- Aslanapa, Oktay. "Kubbe El-Sahra'da Osmanlı Devri Tamirleri". *Sanat Tarihinde Doğu'dan Batıya Ünsal Yüce Anısına Sempozyum Bildirileri*. 15-20. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Avcı, Yasemin. *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/268-271. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Burgoyne, Michael. *Mamluk Jerusalem: An Architectural Study*. London: Interlink Pub Group Inc, 1989.
- Cemil El-Aseli, Kâmil. "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/334-338. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Cohen, Ammon. *Economic Life in Ottoman Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989).
- Çakmak, Abdullah. "Kudüs Haseki Sultan İmaretinin Müslümanlara Yönelik Hizmetleri". *Kudüs (Din-Toplum-Siyaset)*. ed. Ahmet Türkan. 244-271. İstanbul: Küresel Araştırma Düşünce Merkezi Yayınları, 2020.
- Demir, Musa. "Sultan Baybars el-Bundukdâri'nin Yönetim Anlayışı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2024), 521-544.
- Dolu, Alaattin. "Osmanlı Kroniklerinde Kudüs Algısı". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25/1 (Ekim 2016), 21-46.

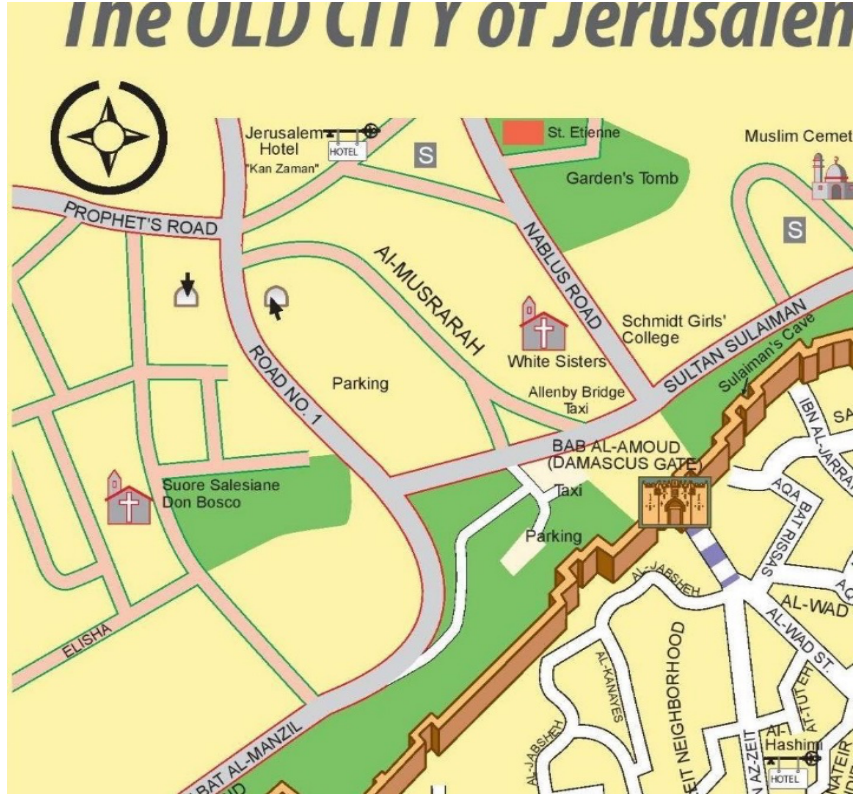
- Dündar, Abdulkadir. "Bulunduğu Şehir İnşa Edildiği Alan, Mimarisi ve Süslemeleri Bakımından Kubbetü's-Sahra". *Dinî, Târihi ve Edebi Açından Kudüs*. ed. İbrahim Çelik vd. 261-297. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.
- Dündar, Abdulkadir. "Kubbetü's-Sahra". *Vakıf ve Toplum* 5 (Mayıs 2017), 54-59.
- Emecen, Feridun. "Mercidâbık Muharebesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/174-176. Ankara: TDV Yayınevi, 2004.
- Ebu Bekir, Emin. "Kanuni Sultan Süleyman'ın Yaptırdığı Surlar ve Kudüs Savunmasındaki Rolü 1536-2017". *Uluslararası Kanuni Sultan Süleyman Sempozyum Kitabı*. ed. Cafer Çiftçi vd. 115-121. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017.
- Gelir Çelebi, Azize. *19.Yüzyılda Kudüs'te Osmanlı İmar Faaliyetleri*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Gül, Muammer. *XI-XIII. Yüzyıllarda Kudüs*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Güler, Mustafa. "Kudüs'te Osmanlı Vakıfları". *Din ve Hayat* 15/44 (Ocak 2022), 48-52.
- Grabar, Oleg. *İslâm Sanatının Oluşumu*. çev. Nurcan Yavuz. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Gray, John. *A History of Jerusalem*. London: The Trinity Press, 1969.
- Hasanoğlu, Eldar-Arslantaş, Nuh. *Kudüs Vahiyle Kutsanan Şehir*. İstanbul: Albaraka Kültür-Sanat Yayınları, 2021.
- Hillenbrand, Robert. "Introduction: Structure, Style and Context in the Monuments of Ottoman Jerusalem". *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917*. ed. Sylvia Auld and Robert Hillenbrand. 1-23. Londra: Al Tajir-World of Islam Trust, 2000.
- Işın, Ekrem (ed.). *Üç Kitaplı Kentler 19. Yüzyıl Fotoğraflarında Kudüs ve Kutsal Topraklar*. İstanbul: İstanbul Araştırma Vakfı Yayınları, 2008.
- Karaman, Lutfullah. "Filistin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/ 89-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Köse, Feyza Betül. "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (Haziran 2017), 27-47.
- Laurent, Beatrice-Riedlmayer, András. "Restorations of Jerusalem and the Dome of the Rock and Their Political Significance, 1537-1928". *Muqarnas* 10 (1993) 76-84.
- Memiş, Şerife Eroğlu. "Osmanlı Kudüs'ünde Bir Sebil Vakfı: Çorbacı Sebili". *Vakıf ve Toplum Dergisi Vakıf Medeniyeti Kudüs* 5 (Mayıs 2017), 90-95.
- Öney, Gönül. "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü". *Anadolu* 13 (Ankara: 1971), 1-64.
- Öztürk, Şükrü. "Türk Kültüründe Aslan". *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Nisan 2019), 18-39.
- Raymond, André. "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns". *International Journal of Turkish Studies* 1/1 (1979-1980), 84-101.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986-1987.
- Samuel Margoliout, David. *Cairo, Jerusalem and Damascus*. London: Chatto and Windus Press, 1907.
- Sebag Montefiore, Simon. *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*. çev. Cem Demirkıran. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2012.
- Sevinç, Tahir. "Mescidü'l-Aksa ve Kubbetü's-Sahre Camilerinde İmar ve Tamir Faaliyetleri (1720 ve 1742)". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 6/1 (Nisan 2016), 111-137.
- Singer, Amy. *Osmanlıda Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- Shehada, Ziad. "The Influence of Ottoman Empire on the conservation of the architectural heritage in Jerusalem". *Muslim Societies* 10/1 (2020), 127-151.
- Tanman, Baha vd. "Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları". 519-528. *Ortaoğulu'da Osmanlı Dönemi*

- Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri* (25-27 Ekim 2000, Hatay). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001:
- Tezcan, Selim. "Seyahatnamelerde Kudüs". *Huzuru Bekleyen Şehir Kudüs*. ed. Osman Aydın. 6-23. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları, 2020.
- Turan, Hayrunnisa. "Kudüs'teki Memlûk Türk Devleti Armaları ('Renk'ler)". *Belleten* 83/298 (Aralık 2019), 887-912.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Yurdakul, İlhami. "Kudüs Kamame Kilisesi'nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi ve 1740 Tarihli Ferman". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Ortadoğu Özel Sayısı* 1/248 (Ekim 2016), 238-262.

Resimler

Res. 1. Kudüs'ün Surları ve Kapıları (<https://infosekarang.my.id/blog-us/jerusalem-gates-map.html>).

152 | db

Res. 2. Kudüs'ün Kapıları ve Geçitleri (<https://infosekarang.my.id/blog-us/jerusalem-gates-map.html>).

Res. 3. Bâbu'l-Amûd (Şam Kapısı)
(<https://www.davamizkudus.org/blog/kudus-surlarindaki-kapilar/>).

154 | db

Res. 4. Bâbü's-Sâhire (Sâhire Kapısı), 1800'lerden Bir Görünüm.
(https://madainproject.com/herods_gate).

Res. 5. Bâbu'l-Esbât'ın (Aslanlı Kapı) Genel Görünümü ve Cephesinde Yer Alan Pars Tasvirleri Detayı. (<https://www.davamizkudus.org/blog/kudus-surlarindaki-kapilar/>).

156 | db

Res. 6. Bâbu'l-Meğârîbe (Mağrib Kapısı)
(https://tr.wikipedia.org/wiki/Kudüs_Eski_Şehri_Kapıları#/media/Dosya:Jerusalem_Dungtor_BW_1.JPG).

Res. 7. Bâbu'n-Nebî Dâvûd (Davud Kapısı), 1865

([https://tr.wikipedia.org/wiki/Siyon_Kapısı#/media/Dosya:James_McDonald._City_walls,_the_Zion_Gate._1865_\(cropped\).jpg](https://tr.wikipedia.org/wiki/Siyon_Kapısı#/media/Dosya:James_McDonald._City_walls,_the_Zion_Gate._1865_(cropped).jpg))

Res. 8. Bâbu'l-Halîl (Yafa Kapısı) (https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Jerusalem_Jaffa_Gate_BW_1.JPG).

Res. 9. Bâb-ı Cedîd (Hamidiye Kapısı/Yeni Kapı)
(https://tr.wikipedia.org/wiki/Kudüs_Eski_Şehri_Kapıları#/media/Dosya:Jerusalem,_Old_City,_New_Gate_01.jpg).

